

© Галушка З. І., 2011

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ СУЧАСНОЇ ЕКОНОМІКИ У СВІТЛІ ЕВОЛЮЦІЙНОЇ ТЕОРІЇ Й. ШУМПЕТЕРА

Розкриваються основи еволюційної парадигми Й. Шумпетера з метою обґрунтування цілісної та реалістичної концепції розвитку ринкової економіки на основі системної еволюції господарських відносин, важливої для розв'язання проблем соціалізації трансформаційної економіки.

Ключові слова: еволюційна парадигма; соціалізація економіки; підприємництво; інновації; соціальна структура.

Постановка проблеми. Досвід ринкової трансформації економіки постсоціалістичних країн показує, що процеси капіталізації відбуваються дуже суперечливо, супроводжуються виникненням кризових явищ як в економічних, так і в соціальних механізмах. Це породжує низку науково-методологічних проблем, пов'язаних з необхідністю обґрунтування теорії та практики соціально-економічних перетворень. Актуальність звернення до еволюційної парадигми Й. Шумпетера зумовлена її затребуваністю для створення цілісної та реалістичної концепції розвитку ринкової економіки на основі системної еволюції господарських відносин в сприятливому соціальному контексті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Характерною особливістю еволюційної теорії Шумпетера та її сучасних представників вважається те, що поведінка економічних суб'єктів розкривається шляхом застосування методу аналогій, заснованих на схожості поведінкових патернів економічних організацій і біологічних організмів [4; 6; 7; 8]. На думку Шумпетера, за аналогією з біологічними процесами, економічна еволюція здійснюється завдяки "змінам в економічному процесі, викликаним інноваціями, зі всіма їх наслідками і реакцією на них економічної системи" [9]. Ці зміни ілюструють ніби процес економічної мутації, - якщо можна використати тут біологічний термін, - який безперервно революціонує економічну структуру зсередини, руйнуючи стару структуру і створюючи нову. Цей процес "творчого руйнування" є самою суттю капіталізму. Власне "творче руйнування" виступає базовою тезою послідовників Й. Шумпетера.

Еволюційній теорії ХХ ст. присвячено праці Р. Нельсона, С. Уінтера, Дж. Ходжсона. Дослідження даного напрямку в основному зосереджені на концепціях технічного прогресу,

інновацій, індустріального розвитку, ділових циклів та економічного зростання. Р. Нельсон та С. Уінтер уперше засвідчили існування в економічній еволюції двох діалектично протилежних процесів - мінливості й відбору, аналогічних біологічним мутаціям і дарвіністському відбору. Перший передбачає появу промислових інновацій, тоді як другий відповідає за конкурентне виживання й адаптацію.

Плідною ідеєю еволюційної теорії розвитку економіки є зосередження на проблемах відтворення інститутів. Так, особливістю теорії Дж. Ходжсона є теза про те, що стереотипи поведінки, розумові конструкції й можливості навчання безпосередньо впливають на економічні та інституційні зміни.

Найбільш значущими досягненнями сучасної еволюційної теорії вважаються теорії: інновацій і технологічних змін; еволюції норм та інститутів; стратегій навчання; створення й використання знань; механізмів селекції відбору; еволюції промислових організацій та життєвих циклів; залежності від пройденого шляху; нерівноважності ринкової динаміки; обмеженої раціональності; коеволуції інститутів/технологій; виникнення порядку з хаосу; еволюційна теорія ігор та інші.

Нерозв'язані раніше частини загальної проблеми. Названі напрями розвитку еволюційної теорії мають велике значення для розуміння темпів і механізмів регулювання економічного розвитку, особливо в умовах ринкової трансформації сучасної економіки. Але для пояснення "внутрішніх" процесів, зокрема соціалізації економіки, важливо показувати аналогії еволюційного розвитку історичних процесів, обґрунтованих Й. Шумпетером, та їх специфіку в умовах інверсійного типу капіталізації сучасної економіки.

На даний час в економічній теорії спостерігається брак структурних моделей розвитку економіки, за допомогою яких можна

було б вивчати її морфологію, структуру рутинів, традицій, правил поведінки тощо. Зокрема, існує необхідність у поясненні розвитку змін у структурі суспільства та в організації виробництва, ролі та значення підприємництва, його соціальних функцій, зміни ролі особистості у виробничому процесі (зокрема самої буржуазії), загострення соціальних суперечностей та інших процесів і явищ.

Мета статті - обґрунтування необхідності та ефективності застосування шумпетерівської еволюційної теорії для дослідження процесів соціалізації, що відбуваються в умовах сучасної трансформації економіки.

Викладення основного матеріалу дослідження. Розглянемо деякі структурні елементи (складові соціалізації економіки), які проявляються в ході її сучасної капіталізації та проведемо аналогію еволюційного розвитку цих процесів, обґрунтованих Й.Шумпетером, зокрема, у праці "Капіталізм, соціалізм і демократія" (1942).

Сучасна капіталізація асоціюється з кардинальними перетвореннями відносин власності, створенням конкурентного середовища, лібералізацією економічних відносин як невід'ємними складовими процесів соціалізації трансформаційної економіки й повинна забезпечити формування реальних власників засобів виробництва, зацікавлених і здатних на конкурентних умовах включатися в ринкові відносини й реалізувати власні потреби та інтереси, створюючи якісні конкурентоспроможні товари та послуги. Суспільство має пристосуватися до ринкових механізмів розв'язання соціальних проблем, не забуваючи, що, як пише Й.Шумпетер, "...буржуазне суспільство має чисто економічну форму: його фундамент, балки та маяки зроблені з економічного матеріалу. Фасад цієї будівлі виходить на економічний бік життя. Нагороди та покарання вимірюються у грошах. Піднятися вгору чи опуститися вниз означає те саме, що заробити або втратити гроші" [5, с.99]. Отже, в таких умовах суспільство не може сподіватися на автоматичне (на основі ринкових законів) розв'язання соціальних проблем, - функція бізнесменів пов'язана "...не зі служінням суспільству (з виробництвом, скажімо, для споживання), а з наживою, і спрямована на максимальне підвищення своїх прибутків, а не загального добробуту.." [5, с.101]. Причому, як зауважує Й. Шумпетер, ринок не гарантує й економічної ефективності: "Між розумінням того, що погоня за максимальним прибутком і прагнення до максимальної продуктивності не обов'язково сумісні, та доведенням того, що перше обов'язково (чи в абсолютній більшості випадків) означає друге, існує значно ширша прірва, ніж здавалось класикам" [5, с.103]. Таким

чином, суспільство необхідно готувати до виникнення або загострення проблем соціальної нерівності та несправедливості.

У сучасному економічному розвитку значна роль, як і завжди, належить інноваціям. Шумпетер виявився першим економістом, який увів поняття "нововведення", "інновації" і пов'язав їх з темпами економічного розвитку. На його думку, на мікроекономічному рівні нововведення забезпечують одержання прибутку та реалізуються завдяки стратегії активної участі в інноваційному процесі. А на рівні макроекономіки поширення нововведень впливає на загальне економічне зростання і, отже, лежить в основі розуміння циклічних коливань. Впровадження досягнень НТП у виробництво зумовлює зміни у змісті і характері праці, формує відносини соціального партнерства між робітниками і працедавцями. Розвиток НТП об'єктивно впливає на соціалізацію, оскільки: по-перше, зростають масштаби виробництва, якість продукції, її відповідність сучасним вимогам; по-друге, відбуваються зміни у змісті і характері праці, яка стає творчою, пов'язаною з використанням переважно духовних здібностей та інтелекту працівників і, відповідно, дорого оплачується; по-третє, виконання працівниками складної специфічної роботи веде до заміни відносин експлуатації відносинами соціального партнерства між робітниками і роботодавцями, стає умовою і стимулом до реалізації соціальних потреб працюючих.

Має значення, за допомогою яких організаційних форм здійснюються нововведення, як це впливає на реалізацію інтересів учасників виробництва. Спочатку один або кілька підприємців використовують нові форми і шляхи отримання прибутку, з часом їх приклад наслідують інші. Як пише Й. Шумпетер, успіх одного приваблює інших, у результаті чого економіка все швидше й повніше залучається до процесу реорганізації, який є суттю будь-якого піднесення. Прибуток є винагородою за нововведення, бо нові комбінації дають змогу знижувати виробничі витрати. Прибуток отримує той, хто раніше за інших використовує нововведення. Прибуток належить до категорій, які з'являються та зникають, бо коли нововведення поширюються, виробничі витрати вирівнюються й одержання прибутку ускладнюється. Задля одержання прибутку визначальною стає не конкуренція цін або якості, а конкуренція нових продуктів, нової технології, нових джерел забезпечення та нових організаційних форм.

Унаслідок застосування відкриттів, винаходів, новинок, система віддаляється від рівноважного стану, щоб у подальшому знову прямувати до

рівноваги, щоправда, на іншому рівні технічної бази. Старі продукти і попередні форми організації витісняються, провокуючи процес "творчого руйнування". Формується новий стан економічної системи, до якого пристосовуються фірми, а розвиток економіки в цілому, як і власне нововведень, набуває циклічного характеру.

У підході Й.Шумпетера головною дійовою особою у сфері застосування нововведень виступає підприємець. Його він називає новатором і приписує йому головну роль в забезпеченні ефективного розвитку виробництва в умовах ринкової конкуренції. На думку Шумпетера, соціальний статус підприємця характеризується не правами власності і не розмірами капіталу, а особливими якостями характеру: ініціативою, даром передбачення, готовністю до ризику. У гонитві за прибутком підприємець здійснює нову комбінацію чинників виробництва, сприяє появі нових товарів, упроваджує нові методи виробництва, освоює нові ринки збуту, здійснює нові форми управління. З'являються нові трудові орієнтації - на виконання ролей ініціатора, хазяїна власної справи - фермера, власника фірми та інших. Формується попит на працівників, здатних організувати, вести господарські справи, орієнтуватися на ринку. Посилюється значимість таких здібностей працівників, як компетентність, професійна самореалізація, прагнення до сумлінної праці, виконання професійного обов'язку. Цінність професійної майстерності, орієнтація на максимальні результати у своїй професії мають стати нормою поведінки більшості працівників, спеціалістів, керівників. Економічні відносини наповнюються новим змістом й одночасно закладається нова економічна культура. Ці зміни відбуваються разом зі змінами в соціальних інститутах - у політиці, праві, ідеології, моралі.

У трансформаційний період ролі та значенню надається особлива увага як складовій соціалізації економіки. Пристосування до ринкової організаційної культури передбачає засвоєння і використання системи знань, цінностей і норм, необхідних для успішного функціонування економіки і задоволення потреб учасників економічних відносин на сучасному рівні. Підприємництво розвивається у результаті проведення приватизації та залучення до підприємницької діяльності нових господарських суб'єктів. Процеси та механізми роздержавлення та приватизації визначають ефективність її соціальних результатів. Їх форми та методи мають національну специфіку, яку необхідно враховувати при здійсненні реформ. Інверсійний характер ринкової трансформації економіки визначає специфіку становлення та розвитку підприємництва, яка зумовлює недостатню

ефективність малого та середнього бізнесу й недостатність тих рис, які, на думку Шумпетера, забезпечують ефективність соціально-економічного розвитку. На наш погляд, однією з причин такої неефективності в Україні виступає недостатня ефективність приватизації, яка, зокрема, пояснюється такими фактами:

1. Заміщення формальної (законодавчо врегульованою) приватизації неформальною, коли державні підприємства формально залишалися під державним контролем, але неформально - довільно управлялися своїми директорами, на користь яких розподілялися й прибутки.

2. Передача до приватних рук власності в стратегічно важливих галузях фактично супроводжувалася передачею прав на отримання економічної ренти. Це стимулювало привласнення надприбутків, які виникають з монопольного положення, обмеженості певних природних ресурсів тощо.

3. Непрозорість процесів приватизації. Фактично виключалася реальна конкуренція у процесі придбання державної власності. Правила приватизації часто формувалися в довільному порядку, під впливом різних неформальних політико-економічних угруповань.

4. Перебільшена роль оренди з викупом. У постприватизаційний період такі підприємства, як правило, не знаходили могутніх зовнішніх інвесторів, а внутрішня політика їх керівництва часто була спрямована не на радикальну реструктуризацію, а на витіснення дрібних рядових співвласників і отримання повного контролю над підприємством.

5. Формальний приватизаційний процес значно випереджав інституційні зміни в системі менеджменту підприємств і державного управління, утворення ринкової інфраструктури і впровадження необхідних правових норм [3, с.15-27].

6. У результаті приватизації частка капіталів виявилася формально незахищеною, частина перейшла "в тінь". В.Д.Базилевич та І.І.Мазур виділяють такі головні причини тінізації економіки у 1990-х роках: загальна економічна криза; відсутність або недосконалість правового врегулювання питань зміни форм власності (приватизації) та господарської діяльності в нових умовах становлення ринкової економіки; відсутність розвинутої ринкової інфраструктури (зокрема, ринку цінних паперів); відсутність належного рівня довіри підприємців до держави, банківських та інших фінансових інститутів (трасти, страхові компанії тощо); високий податковий тиск, поєднаний із несталістю податкового законодавства; значний рівень криміналізації процесу становлення нових відносин

власності і корупції органів державної влади [1]. Власники такого капіталу почали "перекачувати" його за кордон або переходити "у тінь". Підприємці не мають довіри до влади й бояться легалізувати ці капітали.

Й. Шумпетер звертає увагу на те, що розвиток капіталізму руйнує його фундамент - підприємницьку функцію і ослабляє буржуазний клас. Але він руйнує і ту інституційну структуру, яка захищала капіталізм, а саме, інститути приватної власності і свободи укладення контракту. "Позбавлена своєї матеріальної та функціональної основи, ця відчужена власність не справляє враження і не вселяє відчуття відданості, як це було з живою формою власності. Зрештою не залишиться нікого, кого б реально турбувала її доля, ні усередині великих концернів, ні за їх межами" [5, с.184].

Має значення монополізація власності. На думку Шумпетера, крупні господарські об'єднання, акціонерні товариства знеособлюють керівництво підприємствами і роблять непотрібним інститут підприємництва. Якщо раніше відповідав підприємець, який вів справи на свій страх і ризик, то тепер, у крупних акціонерних товариствах, - знеособлений адміністративний апарат. У трансформаційній економіці можливості використання досягнень НТП обмежені відсутністю коштів для структурної перебудови економіки, досвіду підприємницької діяльності, стимулів з боку держави, умов до розвитку партнерських відносин між працею і капіталом. З погляду соціалізації, це великою мірою пояснюється суперечностями, які виникають у відносинах між робітниками та роботодавцями, до яких належать: 1) монополізація капіталом таких умов творчої діяльності, як складне науково-технічне обладнання, ноу-хау, інформаційні дані; 2) власність корпорацій на результати творчої праці найманих працівників; 3) відбір ("селекція") творчих особистостей для подальшого навчання; 4) підпорядкування інтелектуальної еліти нації особистій пануючій соціальній силі [2, с.47].

В еволюційній теорії Й. Шумпетера значна увага приділена проблемам формування нової соціальної структури капіталістичного суспільства. Він бачив трансформацію соціального стану людини при переході до нової економічної системи. Шумпетер, наприклад, писав про престиж дворянства, який був настільки високий, а владність настільки дієвою, що класове положення дворян пережило ті соціальні і матеріальні умови, які його породили, і довело свою пристосованість шляхом трансформації класової функції до абсолютно іншим соціальним і економічним умовам. "З прекрасною легкістю і витонченістю лорди і лицарі перетворилися на

суддів, адміністраторів, дипломатів, політиків і військових офіцерів того типу, який не мав нічого спільного з типом середньовічних лицарів". Разом з тим, вчений специфічно оцінював роль інтелігенції як соціальної групи, яка вороже ставилася до капіталістичного ладу. [5, с.197].

У ході трансформаційних процесів відбувається формування нової організаційної структури та організаційної культури суспільства. Процеси соціалізації, особливо їх специфіка для кожної країни, визначаються низкою чинників, серед яких головну роль відіграють такі: розвиток культури, науки, норм і принципів спілкування, звичаїв, соціальних пріоритетів, поведінкових мотивів, змін у соціальній структурі суспільства тощо. Елементи нової організаційної структури та організаційної культури суспільства, які будуються на ринкових принципах економічної поведінки, мають бути виваженими, ґрунтуватися на врахуванні господарського менталітету, особливостей сучасного етапу розвитку економіки, інтересів усіх учасників економічних відносин, сприяти ефективному розвитку економіки.

Одним із проявів соціалізації трансформаційної економіки вважається формування середнього класу. У плані соціальної стабільності важливе значення має не лише рівень доходів, а й професійно-кваліфікаційна структура цього класу. Чим більший середній клас, тим стабільніше суспільство, тим менше прагнення до зміни самої системи. Роль особи у суспільній поведінці залежить не лише від професії або місця конкретної людини в професійно-кваліфікаційній і службовій ієрархії, не тільки від майнового становища, але й від суспільного походження, політико-ідеологічних переконань та прихильності, культури, моральних норм, розуміння соціальної справедливості.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Наведені аспекти соціалізації трансформаційної економіки підтверджують важливість і системну складність цих процесів. Необхідно враховувати загальносвітові закономірності та еволюцію перетворень, які відбуваються як у структурі та функціях суспільних інститутів, так і у внутрішніх механізмах економічної системи. Але необхідно враховувати те, що: сучасна соціальна реальність складна, суперечлива і динамічна; процеси, які відбуваються в сучасному соціумі, носять прискорений характер; швидко зростає роль особи в соціальних процесах. Управляти соціальними процесами - означає коректно та виважено переводити систему з одного стану в інший, - той, що відповідає цілям управління. Для цього потрібно так впливати на структурні компоненти

системи, щоб вони еволюціонували в потрібному темпі і в бажану сторону.

Перспективи дослідження розвитку соціалізаційних процесів мають пов'язуватися з ймовірністю виникнення нерівноважних станів, коли соціальна система починає підкорятися законам нелінійного характеру. Тоді зусилля повинні бути націлені на стимулювання активності нових соціальних сил, на перспективні норми і принципи організації, на цінності, які можуть забезпечити суспільству розвиток в умовах, що динамічно змінюються.

Список літератури

1. Мандибура В.О. Ідеологічна і об'єктивна складові економічної теорії "людського капіталу" / В.О. Мандибура // Економічна теорія. - 2009. - №1. - С. 34-49.
2. Ринкові трансформації постсоціалістичної економіки і макроструктурні зрушення в Україні. Аналітична доповідь Центру Разумкова. -

- Национальная безопасность и оборона. - 2003. - №4. - С. 3-28.
3. Ходжсон Дж. Экономическая теория и институты: Манифест современной институциональной экономической теории / Дж. Ходжсон : пер. с англ. - М.: Дело, 2003. - 464 с.
  4. Шумпетер Й. Капіталізм, соціалізм і демократія / Й. Шумпетер : перекл. з англійської В. Ружицького та П. Тарашука. - К.: Інститут державного управління та місцевого самоврядування при Кабінеті Міністрів України. Вид-во "Основи". - 1995. - 527 с.
  5. Эволюционная теория экономических изменений / Академия народного хозяйства при Правительстве РФ / М.Я. Каждан (пер.с англ.). - М.: Дело, 2002. - 186 с.
  6. Hodgson G. M. Darwinism in Economics: From Analogy to Ontology /G. M. Hodgson // Journal of Evolutionary Economics. - 2002. - Vol. 12. - Issue 3.
  7. Nelson R.R., Winter S.G. Toward an evolutionary Theory of Economic Capabilities / R.R. Nelson, S.G. Winter // Amer. Econ. rew. - 1973. - Vol. 63. - P440-449.
  8. Schumpeter J. Business Cycles: A Theoretical, Historical, and Statistical analysis / J. Schumpeter - 2 vols. N.Y. - 1939. - T 1: p.86.

Аннотация

Зоя Галушка

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛИЗАЦИИ СОВРЕМЕННОЙ ЭКОНОМИКИ В СВЕТЕ ЭВОЛЮЦИОННОЙ ТЕОРИИ Й. ШУМПЕТЕР

Раскрываются основы эволюционной парадигмы Й. Шумпетера с целью обоснования целостной и реалистичной концепции развития рыночной экономики на основе системной эволюции хозяйственных отношений, важной для решения проблем социализации трансформационной экономики.

Ключевые слова: эволюционная парадигма; социализация экономики; предпринимательство; инновации; социальная структура.

Summary

Zoja Halushka

SOME PROBLEMS OF SOCIALIZATION OF MODERN ECONOMY IN THE LIGHT OF EVOLUTIONAL THEORY OF J. SHUMPETER

Bases of evolutionary paradigm open up J. Shumpeter with the purpose of explanation of integral and realistic conception of development of market economy on the basis of system evolution of economic relations, important for the resolution of socialistic problems of transformation economy.

Keywords: evolutionary paradigm; socialization of economy; enterprise; innovations; social structure.